

Bil je ena najbolj sposobnih in vsestransko razgledanih publicističnih osebnosti v preteklem stoletju v Sloveniji na naravoslovnem, družboslovnem in tudi družbeno-političnem področju kot borec za manjšinske pravice Slovencev in Hrvatov v Italiji. Obvladal je prirodoslovje, eksaktne in tehniške vede, družboslovje s filozofijo, zgodovino in književnost, številne jezike... Ogromno je napisal, od knjig do člankov, razprav, referatov, biografij, prevodov, priredb, ... Vsega njegovega dela je nemogoče zajeti v tem kratkem spisu. Pisal je o matematičnih in fizikalnih stvareh, tehniki, geografiji, kemiji, meteorologiji, geologiji, fiziologiji, biologiji, zoologiji, botaniki, mikrobiologiji, medicini, paleontologiji, speleologiji, varstvu narave. Zelo se je zavzemal za lepšo, boljšo in pravilnejšo slovenščino, za strokovnost, za slovenstvo. "Piši in govori samo o stvareh, ki jih razumeš", je bila njegova enajsta zapoved. Njegovo publicistično delo obsega 80 knjig (60 lastnih, ostalo prevodi ali priredbe v več izdajah in ponatisih) in najmanj tisoč daljših razprav, prispevkov v različnih zbornikih, časopisih, revijah in še nekaj tisoč neobjavljenih, širši javnosti neznanih referatov, strokovnih poročil, recenzij itn. Posebno mesto v njegovi znanstveni, strokovni in poljudnoznanstveni dejavnosti zavzema astronomija in pozneje astronautika. Tu poskušamo predstaviti njegov prispevek astronomiji.

Prof. dr. Lavo Čermelj, pisec prvega slovenskega učbenika astronomije

Lavo Čermelj (Šlibarjev Polde) je bil rojen v Trstu v zavedni slovenski delavski družini. Leta 1901 se je vpisal na nemško gimnazijo. V drugem letniku je bil sprejet v dijaški dom tržaškega škofijskega ordinariata, kjer so ga duhovniki vzgojili v zavednega Slovenca. Po maturi se je najprej vpisal na praško pravno fakulteto, a se je po prvem letu premislil. Leta 1910 je začel s študijem matematike in fizike na filozofski fakulteti dunajske univerze in bil tam leta 1914 promoviran za doktorja fizike.

Lavo Čermelj (10. 10. 1889–26. 1. 1980)

Od leta 1915 do leta 1920 je bil profesor matematike in fizike na srednjih ilegalnih slovenskih šolah v Trstu. Nato je bil upokojen za tri leta. Vmes je poučeval v Idriji. Da bi se izognil aretaciji, je jeseni leta 1929 prebегnil v Ljubljano. Od 1930 do 1935 je bil srednješolski profesor v Ljubljani, od leta 1935 do leta 1941 pa je vodil Manjšinski inštitut v Ljubljani; 1940/41 prvič urednik revije Proteus. Leta 1941 so ga Italijani prijeli. Na Drugem tržaškem procesu je bil obsojen na smrt, nato pomiloščen na dosmrtno ječo. Januarja 1944 je pobegnil iz ječe na Elbi in se poleti pridružil partizanom. Od leta 1948 do leta 1969 je bil drugič urednik Proteusa. Uredil je 23 letnikov. Po letu 1945 je delal na Inštitutu za mednarodna vprašanja v Beogradu. Kot izvedenec je sodeloval na mirovnih konferencah v Londonu leta 1945 in Parizu leta 1946. V letih od 1948 do 1959 je bil znanstveni sodelavec Inštituta za narodnostna vprašanja pri Univerzi v Ljubljani. Umrl je leta 1980 v Ljubljani.

Kot poklicni fizik in matematik je več kot pol stoletja seznanjal ljubitelje naravoslovja s številnimi članki in knjigami ter prevodi in priredbami tujih znanstvenih del o razvoju in dosežkih naravoslovnih, eksaktnih ved in tehnike. Opravil je ogromno pedagoško, strokovno, poljudnoznanstveno in popularizacijsko delo.

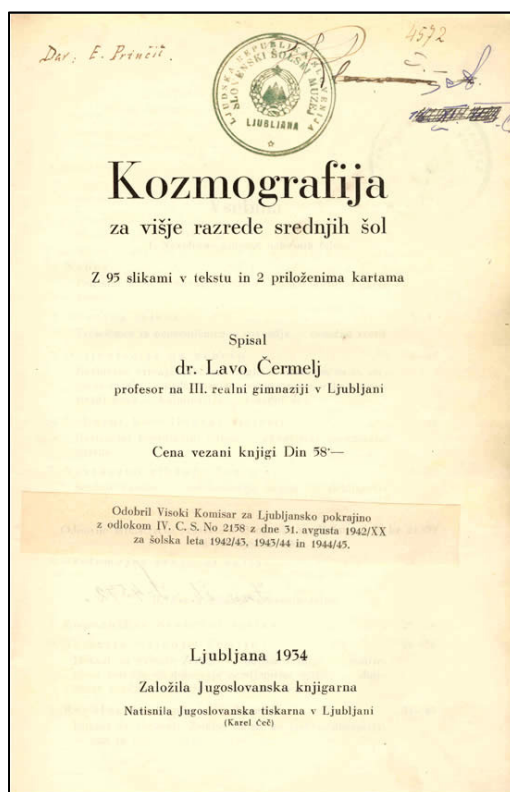
V ljubljanskem mesečniku Slovan je leta 1917 objavil v treh nadaljevanjih svoj prvi poljudni spis *Najnovejše o Roentgenovih žarkih*, sicer pa je objavljajal v tržaških: Njivi, Edinosti (več kot 150 različnih prispevkov), Učiteljskem listu, Popotniku in mesečniku Naš glas.

Leta 1933 je bil med ustanovitelji Proteusa. Vanj je pisal od prve številke dalje. Njegov prvi astronomski članek v prvi številki te revije je bil *Paradoksen sončni mrk*. Pozneje je v njem objavil samo iz astronomije in astronavitike blizu 200 člankov. Zadnji njegov članek v Proteusu z naslovom *Veliki vulkanski izbruh na otoku Tera okoli leta 1500 pred našim štetjem* je bil objavljen v peti številki letnika 41 (1979).

Čermeljeva prva knjiga o astronomiji.

Leta 1930 je v Ljubljani objavil svojo prvo knjigo o astronomiji z naslovom *Ljudska astronomija*, v Gorici pa pod psevdonimom Šlibarjev Polde vzporedno izdajo *Ljudske astronomije* z naslovom *Osolnčje in osvetje*. To knjigo je pozneje predelal v učbenik *Kozmografija za višje razrede srednjih šol* (Ljubljana 1934). Do leta 1971 je bil to edini uradno potrjeni učbenik astronomije na Slovenskem.

Notranja naslovnica Čermeljevega znamenitega učbenika astronomije.

Leta 1959 je izdal knjigo *Z raketo v vesolje* (MK), leta 1961 pa *Človek v vesolju* (MK). Veliko je prevajal in prirejal tuja poljudna dela, kot na primer: R. Peierls, *Zakoni narave*, MK, Ljubljana 1960; J. W. Watson, *Svet znanosti*, MK, Ljubljana 1967; J. Bronovsky in drugi, *Sodobna ilustrirana enciklopedija – Znanost* (kemija, fizika, astronomija), MK, Ljubljana 1967; G. Righini, G. Masini, *Pot Zemlja-Luna odprta*, MK, 1969 in posebno popularna F. Hoyle, *Astronomija*, MK, Lj. 1971.

Napisal je pet učbenikov, enega astronomskega in štiri geometrijske: *Geometrija za 1. in 2. r. srednjih šol*, Ljubljana 1937; 2. izdaja 1944 (skupaj z Vladimирjem Lapajnetom); *Geometrija z geometrijskim risanjem za 1. in 2. r. meščanskih šol*, Ljubljana 1937 (skupaj z V. L.); *Geometrija z geometrijskim risanjem za 3. r. meščanskih šol obrtno-industrijske smeri ter za 3. in 4. r. meščanskih šol kmetijske in trgovinske smeri*, Ljubljana 1938 (skupaj z V. L.) in *Geometrija z geometrijskim risanjem za 4. r. meščanskih šol obrtno-industrijske smeri*, Ljubljana 1938.

Napisal je še knjige o življenju in delu fizikov Boškovića, Stefana, Vege, Tesle, Klemenčiča, Resslera. Med strokovnimi deli pa sta najbolj znani knjigi *Materija in*

energija in *V svetu atomov*. Recenzijsko je pregledal tudi prvi članek o astronomiji pri Slovencih, ki ga je napisal prof. S. Breskvar in je bil objavljen v prvi številki Enciklopedije Jugoslavije (Zagreb 1955; gl. spis o Breskvarju). Ampak za Andreja Perlaha, prvega pomembnejšega našega astronoma pa ni vedel.

Prof. L. Čermelj je bil neumoren, nezlomljiv pisec velikega formata z veliko fizične in psihične moči. O astronomiji in astronavtiki je pisal vse do svoje smrti. Bralce je sproti seznanjal z novostmi iz astronavtike, za katero se je v poznih letih zelo zanimal. Prejel je dve Levstikovi nagradi. Leta 1953 za knjigo *Nikola Tesla in razvoj elektrotehnike* in leta 1959 za knjigo *Z raketo v vesolje*.

Bil je redni član Slovenske matice v Ljubljani, sodelavec njene naravoslovne sekcije in pisal v njen Zbornik (1964). V uredniškem odboru Zbornika za zgodovino naravoslovja in tehnike je bil od 1. do 3. številke (1975), kamor je prispeval več člankov. V Zborniku razprav in člankov ob stoletnici Slovenske matice (1864–1964) je objavil: *Naravoslovne vede – uvod*, str. 271; *Fizika, astronomija, meteorologija, matematika*, str. 283 in *Naravoslovje po letu 1900*, str. 389.

Spominsko obeležje v parku Arturo Toscanini ob Jamovi cesti na Viču v Ljubljani.

Pri MK je bil urednik zbirke *Kozmos*. Bil je dejavni član Astronomske sekcije PDS, kjer je večkrat predaval o zanimivostih v astronomiji. V letih 1968–72 je

sodeloval tudi v Astronomski terminološki komisiji, ustanovljeni pri Društvu matematikov, fizikov in astronomov Slovenije, kjer se je zavzemal za uporabo besede Sončev, -a, -o. Med prvimi je začel dosledno uporabljati izraz Sončev (gl. Proteus, 1972). Kot človek s prefinjenim občutkom za slovenščino je močno čutil razliko med besedama sončni in Sončev in tako z jasnim pogledom na razvoja jezika v prihodnosti videl potrebo po uvedbi tega novega izraza. Z nasveti je sodeloval tudi pri Slovarju slovenskega knjižnega jezika (Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU).

V Obzorniku za matematiko in fiziko, glasilu DMFA Slovenije, je objavil: *Ob prvi obletnici Einsteinove smrti*, L. 4 (1955/56), 145; *Ob stoletnici rojstva Nikole Tesla*, L. 5 (1956/57) in *Nekaj misli o nadaljnji izobrazbi profesorjev fizike*, L. 9 (1960/61), 91.

Njegovo publicistično delo na splošno je zelo odmevno in sega daleč izven slovenskega ozemlja. Obsega delo za rojake onstran meje in poljudnoznanstveno in pedagoško delo. Pri njem se prepletata zanimanje za naravoslovje in tehniko ter široko poznavanje manjšinske problematike. V sebi je nosil dejavnost pedagoga, poljudnoznanstvenega pisca na področju naravoslovja in tehnike in skrb za slovensko šolstvo, ki mu je zapustil nekaj srednješolskih učbenikov. Posebno pozornost je namenjal tudi zgodovini znanosti in tehnike ter s tem v zvezi raziskovanju življenja in dela slovenskih fizikov in matematikov svetovnega slovesa.

Prirodoslovno društvo Slovenije ga je izbralo za častnega urednika, Društvo matematikov, fizikov in astronomov Slovenije pa za drugega častnega člana, takoj za Josipom Plemljem.

**Bil je edini enciklopedist znanja, ki sem ga osebno poznal.
Sicer pa preprost, a hkrati plemenit človek.
V tem je njegova veličina.**

Kranj, 23. 2. 2016

Marijan Prosen

Literatura:

Wikipedija, geslo *Lavo Čermelj*.

Devana Lavrenčič, *Lavo Čermelj* – Slovenski znanstvenik, fizik in publicist, PDS, Ljubljana, 1999.

S. Južnič in M. Prosen, *Astronomija na Slovenskem in slovenski astronomi na tujem* (12.-21. stoletje), Didakta, Radovljica 2017, str. 171.

M. Prosen, *Profesor Lavo Čermelj v slovenski astronomiji*, Spika 2005, šte. 11, str. 472.